

get kiűzik a szorosokon. Az ellenség a tömösi és törcsvári szorosokon kivonult és ezzel a tavaszi hadjáratnak vége volt.

A brassói bevonulás is tükrözi a két kiváló hadvezér erős szociális érzékét, a katona becsvágya sosem nyomta el az embert. Bem apónak a költő Petőfihez való bensőséges viszonya régóta ismeretes. A zsenge katonatiszt, tábornokpalánta iránt érzett atyai szeretete az emlékiratokból még ma is világosan kiolvasható.

Czetz erről így ír naplójában:

"A bevonulást érthető izgalommal vártam, mert Édesanyám, akit kerek négy esztendeje nem láttam, Brassóban lakott. Bem ezt jól tudta, s a kemény katona lelki finomságának újabb tanújelét adta, amikor hozzám fordult:

- Ön nagy segítségemre volt Erdély visszahódításában, méltányos tehát, hogy diadalmas csapataink élén meneteljen Édesanyja előtt, aki Önt már négy éve várja."

A fegyelmezett, leginkább fiatal székely fiukból álló honvédsereg tiszteletet váltott ki magának, még az ellenséges érzelmű lakosság körében is. Megindult a demokratikus kibontakozás, jobbágyfelszabadítás, a háromnyelvű brassói szabad sajtó és sok egyéb haladószellemű intézkedés, ami kiváltotta Európa szabadságszerető népeinek csodálatát.

Sajnos az akkori Habsburg uralkodóház sikeresen egymásnak uszította az együttélő nemzetiségeket, segítségül hívta a cári orosz csapatokat és győzött a túlerő.

A forradalmat leverték, a megtorlás kegyetlen volt, de az eszme jövő évezredre való üzenete ma is igen időszerű.

Budai Merza Pál
Brassó, 1998. január

Bibliográfia - Könyvészet

- + Brankovics György: - A magyar szabadságharc története, Budapest 1902.
- + Szabó László: - Czetz tábornok: A lélek nem alszik ki... Európa Könyvkiadó 1982
- + Czetz János: "Emlékfüzet" - Gidófalva - 1994.

A sziget titka

III. rész

Szavak nélkül, egyedül a kegyelem napfényében fürödve, semmit sem téve érte, némán szemlélődve hatolt be a lelkem a végtelen csend misztériumába, amely körülöleli a szigetet. Örömmel vettem észre, hogy az emberek - útitársaim - megfélemedeztek rólam, ott felejtettek a sánta angol költő, Lord Byron fája alatt. A lélek a mélyebb összetettség állapotába, birtokába jutva, fölkészül arra, hogy akár a következő pillanatban az örökkévalóság csendjébe lépjen át. Isten léptei hallatszanak a szellő zúgásában, a tenger morajában, jelenléte betölti a szigetet. Ez a teljesség, a magány pillanata,

amely az örökkévalóság csendjének a végtelen nyugalomú előíze, Istennek, a Szentháromságnak fátyol nélküli, közvetlen szemlélésében. Ez kezdődött el már ideleinn, az örmények szigetén, amikor a lélek Isten csendjét befogadja. A lélek hallgat, és elhallgattat maga körül és önmagában mindent, hogy felfoghassa Isten csendes, szavak nélküli, néma beszédét.

Lassan felocsúdva kezd eszembe jutni minden, amit pár óra alatt a szigeten átéltem. A titok, a sziget misztériuma egyre újabb és újabb arcát mutatja felém...

..... „ *megismerni a bölcsességet és az intelmet, felfogni az értelem szavait*”

(Prov.1,2) Ez volt az első, örmény ABC-vel leírt mondat, amellyel Meszrop Mastoc 396-406 között, közvetlenül a Római Birodalom kettéválása után munkatársaival együtt örmény bibliafordítást tudott népének kezébe adni.

Ezek motoszkáltak fejemben, amikor visszagondoltam a pár órával ezelőtt átéltekre, arra a pillanatra, amikor Fogolyán atya zsebéből előkerültek a monostor kéziratárának kulcsai.

Otthon, Magyarországon, gimnazista kis barátom beszélt nekem arról, hogyan képzei el egy kolostorban a régi könyvek és kéziratok őrzését. Mindenütt tölgyfa polcok a falakon, egymásra merőleges és párhuzamos könyvvállványok, valahol, az egyik sötét sarokban ősz szakállú szerzetes gyertyafénynél kódexet másol, és mindenütt néma csend...

Ehelyett azonban valami egészen más tárult a szemünk elé. Csak a csend, egyedül a csend volt valóságos a számunkra, amikor beléptünk az ősi örmény kéziratok kör alakú, ultramodern apszisába.

A bejárati ajtó felett ott olvashattuk a kéziratár építetőjének nevét: Paul Iszpenján készítette el szülei, Kevork és Lujza Iszpenján emlékére a saját költségén. Amikor a monostor egy részét a már említett tűz pusztította el, szükségessé vált a biztonságos őrzés megoldása, új épületszárny felépítése az örmény kéziratok megőrzésére. Ezt a munkát végezte el mesteri módon az építető: Paul Iszpenján.

Beléptünk a légkondicionált történelembe. Évszázadok súlyos csendje vett körül bennünket egyszeriben. Körbefutott tekintetünk a félkör alakban elhelyezett tárlók üvegablakai mögött rejtőző kódexek, kéziratok sokaságán, a gyönyörű színeit mindmáig hűségesen megőrző miniatúrákon. Elibénk tárult az örmény történelem: „ *habent sua fata libelli* „. Minden kéziratnak megvan a maga története: az örmény történelem egy-egy darabkáját őrzi némán, miként a borostyán a beléje dermedt pillangó törékeny szépségét, szárnyainak hímporára is féltő gonddal vigyázva, okulására az eljövendő századoknak.

Csak egy röpké pillanat telt el, megilletődött némaságban, de ez a csend adta meg a szavak aranyfedezetét. Mert ebben a csendben maga az örmény nép több évezredes történelme szólt hozzánk. És a vízió döbbenetes volt: az Apokalipszis lovasai száguldottak végig a kupola alatt, s helyükbe egyre újabbak nyomultak! Róma és Irán háborúztak egymással Hajasztán vérző földjén, perzsák nyúzták meg elevenen az örmény

papokat Avarajr síkjának vesztett csatája (451) után, örmény anyák, feleségek siratták némán, büszkén, könnyek nélkül szeretteiket Eghise vartaped, népének krónikása lapjairól. Hunok dúlják a Kaukázust, éjnek évadján futni kell a tekercekkel, menteni kell a kolostor legféltettebb kincsét: **az Írást**. Azt az Írást, amelyen örmény betűkkel ott van az ígélet: „*ne féljeteK, én veleteK vagyok az idők végezetéig...*”

-- De hogyan lehetsz velünk Uram, ha mi, éppen mi nem vagyunk Veled, s megtagadunk Téged? Nem a kutyafejű tatár, sem a vérebarcú mongol, nem a dzsihad parancsát vakon követő arab, vagy a pántürk eszméket, Turán véres délibábját másfél millió örmény holttestén át könnyörtelenül megvalósítani szándékozó ifjútörökök, hanem mi, akik képtelenek vagyunk a történelem súlyos, néma üzenetét megérteni, felfogni, megvalósítani életünkben, leszünk az örmény történelem további tragédiáinak okozói... Annyi évszázad után elfelejtkezünk arról, hogy kereszténység és örménység korrelatív, felcserélhető fogalmak, csak a XX. szd. fordította szembe egymással őket. Pedig **főpapi imájában Jézus a világtörténelem legelső keresztény népére is gondolt: „Értük könyörgök**. Nem a világért könyörgök, hanem azokért akiket nekem adtál, mert ők a tied. Mindez, ami az enyém, a tiéd, és ami a tiéd, az enyém, és én megdicsőültem bennük. Én már nem vagyok e világban, de ők a világban vannak, én pedig tehozzád megyek. Szent Atyám, **tartsd meg őket a te nevedben, amelyet nekem adtál, hogy egy legyenek, mint mi.**

... Közöltem velük az ígéletet, és **a világ gyűlölte őket, mert nem a világból valók**, ahogy én sem vagyok a világból. Nem azt kérem, hogy vedd el őket a világból, hanem hogy óvd meg őket a gonosztól. Nem a világból valók, mint ahogyan én sem vagyok a világból való. Szenteld meg őket az igazságban: a te igéd igazság. Ahogy engem a világba küldtél, úgy küldtem őket én is a világba. Értük szenteltem magam, hogy ők is meg legyenek szentelve az igazságban. **De nem csupán értük könyörgök, hanem azokért is, akik az ő szavuk által hinni fognak bennem, hogy mindnyájan egy legyenek**; ahogyan te, Atyám bennem vagy, és én tebenned, úgy **ők is egy lesznek mibennünk, és így elhiggye a világ, hogy te küldtél engem.** / Jn. 17, 9-11, 14-21 /

A pillanat tört részébe sűrített döbbenet tovaszállt, s a kéziratok tovább őrizték súlyos titkaikat. De néhányról – a teljesség igénye nélkül – fellebbent a fátyol útikalauzunk, Fogolyán atya szavai nyomán.

A legnagyobb érték az örményeknél a kézirat. Családok dugdosták, mentették a különböző hódítók vandál pusztításai előtt, mint pl. a híres **Mus-i homiliárium**-ot, *amelynek tizenkét lapját itt, Velencében őrzik*. 1204-ben 20 kg ezüstért váltották vissza az egyesültörmény - grúz seregek Baszen-i ütközete után „fogságba esett kódexet” a szeldzsukoktól. 1915-ben két elgyötört örmény asszony cipelte Ecsmiadzinba a kódex egyik felét, míg a másikat Erzerumban rejtették el a templom udvarán. Egy orosz tiszt kiásta a földből, s most Örményországban van a mus-i homiliárium ... Az örmény férfiak viszont a mus-i kolostor faragott kapuját vitték a hátukon Jerevánba... A kolostor megmentett kapuja ma is őrzi a Matenadaránban a megmentett kódexet...

Békésebb időkben, egészen a XIX. szd. végéig misszionárius atyák, mechtarista szerzetesek hozták magukkal Anatóliából az ajándékba kapott, vagy pénzért vásárolt ör-

mény kéziratokat. Így született meg a szigeten a világ második legnagyobb örmény kéziratára, Velencét csak a jereváni Matenadaran múlja felül. Összesen 4500 kötetet őriznek a szigeten. Sok kézirat Erdélyből származik: Gyergyóban, Erzsébetvárosból szedték össze. De 300 darab kézira rúg az Amerikából ajándékba kapott Kurtjean - kollekció, egy gazdag bukaresti örmény kereskedő hagyatéka Kansas-City-ből. Életében többször is megfordult a szigeten. Gyakran ugratták a szerzetesek: ha egy dollárt adsz, kitesszük a nevedet, megörökítjük az emlékedet. Csak nevetett, egy centet sem adott az atyáknak, ám halála után az örmény szerzeteseknek adta rendkívül gazdag szellemi hagyatékát.

Az örmények mindig, mindenhol a legkülönbébb kultúrák találkozásának csomópontjában éltek, s ez a velencei kéziratár arculatán is jól tükröződik. Héber, görög, ószláv, perzsa, abesszín és arab nyelvű kódexek mellett több páli nyelven írt kézirat is látható volt a tárló ablakai mögött: az indiai örményektől vásárolták. (Csak gyanítom, hogy velem együtt sokan csak most hallottunk először ennek az indiai nyelvnek a létezéséről!)

Útikalauzunk, Fogolyán atya váratlanul odaszólt az egyik kis, kétszemélyes nézelődő csoporthoz. Apa és fia csodáltak a tárlók kódexeit: gimnazista kis barátom szakállas bátyja és szakállas édesapja.

-- Fáradjon ide, kérem a kupola alá meghallgatni a visszhangot az a szakállas fiatalember!

A kedves olvasó fantáziájára bízom, apa és fia közül melyikük „ugrott” közepre, velencei visszhangot hallgatni...

Eme rövid közjáték után Fogolyán atya rátért a velencei örmény atyák egyik legfontosabb tudományos tevékenységének ismertetésére, az ú.n. „colophon”-ok, a **kolofonok** feldolgozására és kiadására.

A kolofonok a régi kéziratok kódexek lapjain szétszórta itt-ott található lapszéli vagy hosszabb rövidebb bejegyzések, amelyek rendkívül értékes adatokat tartalmaznak a kéziratról. Beszámolhatnak a kódex szerzőjéről, vagy későbbi birtokosáról, a „possessor”-ról, akár többről is! A különböző időkből származó bejegyzések tudósítanak a kódex készítésének körülményeiről, a kézirat esetleges további sorsáról. Az ehhez kapcsolódó évszámok segítenek megrajzolni a kézirat útját, mielőtt a szigetre érkezett, kinek a tulajdonában volt, és az atyák tulajdonába mikor került.

Az egyik leghíresebb kolofon az örmény atyák szigetén a legrégebbi míniált kódexben olvasható a 137. oldalon:

„ én, Mlke, Krisztus szolgálója és az örmények királynője, ... (olvashatatlan dátum) ezt az evangéliumos könyvet a Varag-i Istenszülő Szűz templomának adományoztam, amelyet saját költségemen én magam újjáállítottam fel, az én, valamint királyom, Gagik és fiai segítségével. Mindenki, aki ezt olvassa, emlékezzen meg rólam a Madonnához szóló imáiban, hogy Isten legyen irgalmas hozzám”.

Varag kolostora a Van-tó partján állt.

Mlke evangéliáriuma a legrégebb miniatúrák örmény kézirat, amely eddig előkerült. Keletkezési idejét a tudósok 862-re, a Bagratuni-dinasztia uralomra kerülésének ideje tájékára datálják. A kolofonból kiderül, hogy Mlke királynő nem lehetett a mecénás, csak a kódex restaurátorja és legfeljebb a negyedik tulajdonosa: a dél-örményországi Vaspurakon uralkodójának Gagiknak, (908-937), volt a felesége. Nevéből ítélve arab származású (malika = királynő)! A bájos legenda szerint a felszabadított arab rabszolgálgalány az augusztusi telihold első éjszakáján megfürdött a Van-tó vizében, s ettől bőre oly sima lett, mint a legfinomabb selyem... Krisztus iránt szeretetre gyulladva lett keresztény, Gagik iránt szerelemre gyulladva lett királyné...

A másik híres kézirat a ***Trapezunti (v. Trebizond-i) evangéliárium a X. szd.-ból.***

Csodálatosan szép levélindás, összefonódó díszítése keleti szőnyegek mintázatára emlékeztet. Ez a kézirat a legnagyobb méretű kódex, 633 lapból áll.

1007-ben keletkezett a harmadik leghíresebb örmény kódex, a ***Hadrianopolisz-i*** (ma: Edirne) ***evangéliárium***. Összeállítója egy Kirakos nevű pap, aki második Basileios (örmény származású) bizánci császár egyik főtisztviselőjének, Hovhannes protospatarios-nak a kérésére, a makedóniai örmény közösség számára készítette el. (Makedóniában és Kelet-Thrákiában évszázadok óta jelentős örmény etnikum élt, Drinápoly (azaz: Adrianopolis) a XI. szd. első felében még ellencsászárt is adott a birodalomnak.)

1300 körül keletkezett a Nagy Sándort dicsőítő és életét keresztény lovagi szellemenben átdolgozó örmény „regény”, gyönyörű miniatúrákkal. A kódex a levantei keresztetes államok közvetlen szomszédságában, a kilikiai Armeniában készült.

A kéziratok, kódexek, kolofonjainak feldolgozása, publikálása óriási jelentőségű, az örmény történelem és művelődéstörténet rendkívül jelentős adatokkal gazdagodik általuk.

Persze másfajta kéziratok is találhatóak a szigeten: pl. *kéziratos énekeskönyvek* a XI. szd.-ból! A dallamok lejegyzése nagyon hasonló a régi gregorián *neumáké*hoz. A szigeten le tudják énekelni még ma is ezeket a dallamokat a régi lejegyzések, örmény „kották” alapján (nem használnak vonalrendszert!).

A kéziratok, kódexek restaurálása is folyamatos, időnként okoz is meglepetést egy-egy könyvborítóból előkerült és kivett hártya, korábbi könyvek, iratok értékes lapjai.

Régi dokumentum az 1200-as évekből: Levon kilikiai örmény király megengedi országga alattvalóinak, hogy kereskedelmi kapcsolatokat tartsanak fenn a velenceiekkel és a normannokkal Sziciliában.

„ Akkor még nem létezett a maffia...” - tette hozzá mosolyogva Fogolyán atya.

Az örmény miniatúráknak külön története van, amely méltán vívja ki a művészettörténészek csodálatát! Eredetük jóval korábbra nyúlik vissza mint a ma ismert legrégebb miniatúrák a IX. szd.-i Mlke evangéliáriumából. A korábbi miniatúrákra következhetünk a VI.-VII. szd. fordulóján élt ***Varthanes Kertogh*** írásaiból, aki korának miniatúrákésztéséről tudósít. Leírja a színeket: apáról fiúra szálló mesterség volt a természetes alapanyagokból előállított színek készítésének a módja. A színeket hígító fokhagyma kivonat ragasztó és fertőtlenítőszerként szolgált, és segített megőrizni mindmáig a miniatúrák természetes fényét és csillogását. Ezek az örmény miniatúrák a ke-

leti kereszténység közös kincsei, a szír és a bizánci minták önálló továbbfejlesztései. Két, név szerint is ismert mester munkáit őrzi Szent Lázár szigete. Egyikük a *kilikiai Thoros Roslin*, a művészettörténészek szerint az itáliai XIV.-XV. szd.-i reneszánsz (Trecento, Quattrocento) előfutárát tisztelhetjük benne. A másik mester a nagy-örményországi *Thoros Taroneci*, teljesen egyéni művészi stílus kialakítója.

Végül, a miniált, kéziratos örmény kódexekről szóló rövid beszámoló után lehetetlen nem megemlékezni azokról a névtelen krónika-másoló szerzetesekről, akiknek aligha adatott meg munkásságuk során a mechitarista atyák légkondicionált, ultramodern történetírása... Avetik Iszahakján örmény költő így állít nekik versében örök emléket:

*Rideg, sötét cella-magányban,
zord kolostorfalak között
krónikamásoló barátok
sovány háta görnyedezett.
Kis mécs világolt éjjelente.
Dohos kenyéren és vizen
másolták sárga pergamentre,
amit a messzi múlt üzen:
Vad hordák sok véres dúlását,
háborúkat, üszköt, csapást,
az édes ország pusztulását,
s a kegyetlen leszámolást.
Siratván siratták Hajasztán
sorsát, keserű végzetét,
és imádkoztak, egyre bizván:
meghallgatja őket az ég...*

/folyt. köv./

fr. Lénárd
világi ferences
történész, teológus

Két szentpétervári orosz-örmény képzőművésztől

A Fővárosi Örmény Klubban 1998.február 19-én elhangzott előadás

I. rész